MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA

AGUSTÍ DURAN I HERMÍNIA GRAU

UNA CORRESPONDÈNCIA PRIVADA (1937-1954)

SELECCIÓ

Eulàlia Duran Grau i
Teresa Muñoz Lloret
(editores)

d:BCN

MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA

AGUSTÍ DURAN I HERMÍNIA GRAU

UNA CORRESPONDÈNCIA PRIVADA (1937-1954)

SELECCIÓ

Eulàlia Duran Grau i Teresa Muñoz Lloret
(editores)

Barcelona

SUMARI

Introducció	4
L'edició de la selecció	76
Bibliografia consultada	78
Les cartes	82
Arbres genealògics	250
Arxiu fotogràfic	264
Nota sobre les editores de l'edició	288
Crèdits	290

CONSULTEU L'EDICIÓ ÍNTEGRA DE LA CORRESPONDÈNCIA

Introducció

AGUSTÍ DURAN I HERMÍNIA GRAU
UNA CORRESPONDÈNCIA PRIVADA
(1937-1954)

La commemoració de l'Any Agustí Duran i Sanpere, en ocasió del cinquantenari de la seva mort, ha de permetre sens dubte l'actualització d'una figura clau en el panorama cultural català de la primera meitat del segle XX, una de les més representatives de la voluntat cultural i política del Noucentisme de dotar el país d'unes infraestructures culturals modernes. Historiador, arxiver i arqueòleg, el combat d'Agustí Duran i Sanpere fou preservar el patrimoni historicoartístic i lluitar, en tants fronts com fos possible, contra l'oblit del passat. La seva trajectòria professional va estar singularment travessada per l'esforç de salvament del patrimoni històric amenaçat de destrucció durant la Guerra Civil i, ja a la postguerra i en ple franquisme, per la construcció de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona en una operació guiada pel mateix anhel institucionalitzador del Noucentisme.

La publicació de la correspondència conservada amb la seva dona, Hermínia Grau, d'una extensió i un arc cronològic notables, contribuirà sens dubte a fer conèixer la personalitat d'Agustí Duran des d'una aproximació sobretot íntima i familiar, però també, i amb la mateixa força, ens acostarà a la figura d'Hermínia Grau, una dona amb una vida marcada per les preocupacions per la salut, però també amb una inquietud cultural indiscutible. En aquest sentit, creiem que la correspondència que publiquem —d'una qualitat molt notable en l'escriptura (també en castellà i francès, quan les circumstàncies els hi obliguen)— suposarà una aportació de primer ordre a l'estudi del paper de la dona en un entorn i una època molt determinats de la Catalunya del segle XX.

La correspondència s'inicia el gener del 1922 —pocs dies després que l'Agustí i l'Hermínia s'haguessin promès— i acaba l'octubre del 1956 amb una carta des de Galícia, en un dels freqüents viatges professionals de Duran al llarg dels primers quinze anys de la immediata postguerra.

Les cartes, conservades a l'arxiu personal d'Eulàlia Duran i Grau —filla petita del matrimoni i coautora d'aquesta edició—, configuren un recull de quatre-cents vint-i-vuit documents[1], que publiquem en la versió íntegra —dels quals vuitanta-sis en aquesta selecció.

Un primer bloc, entre els anys 1922 i 1935, correspon al festeig i als primers anys del matrimoni. Durant el festeig, tots dos vivien a Barcelona, en cases diferents, i la correspondència era la manera habitual d'estar en contacte. Però Hermínia Grau va passar uns mesos fora de la ciutat per raons de salut —al mas Solanes, al terme de Sant Feliu de Codines, i després a Arenys de Mar— i aquesta separació genera gran part del primer centenar de cartes.

L'abril del 1924 Agustí Duran i Hermínia Grau es van casar. En aquest cas la correspondència, entre el 1924 i el 1935, és causada pels llargs estiuejos d'ella, mentre el marit es quedava treballant a Barcelona; els primers anys, sense criatures, i després i progressivament, amb les tres filles. Són cartes entre Barcelona i Tiana, Viladrau i Cervera.

Un segon bloc correspon als anys 1938 i 1939 —amb quatre cartes inicials de la primavera del 1937—, quan Hermínia Grau i les filles es van exiliar a Suïssa. Era una situació complicada perquè, encara que totes quatre eren a Zúric, les nenes vivien en domicilis diferents amb famílies d'acollida i la mare va haver d'ingressar en una clínica de repòs poc després de l'arribada. Per motius altra vegada de salut, el setembre del 1938 Hermínia Grau es va traslladar a París i les nenes es van quedar a Zúric. Mentrestant, Agustí Duran era a Barcelona al capdavant de la Secció d'Arxius del Servei de Salvament del Patrimoni de la Generalitat de Catalunya. Acabada la Guerra Civil, la situació encara es va complicar més: d'una banda, el març del 1939 Hermínia Grau va haver de sotmetre's a una operació quirúrgica a París;

1 _ No s'han conservat les cartes d'Hermínia Grau dels mesos d'abril a setembre del 1938, i de les que correspondrien a la part final, els anys 1945-1956, només n'hem localitzat set. De manera aleatòria, a més, s'han extraviat cartes de tots dos repartides al llarg de l'epistolari.

de l'altra, s'havia d'organitzar la tornada de les nenes des de Suïssa. La mare, convalescent de l'operació, no les podia acompanyar, i el pare, pendent dels processos de depuració i del consell de guerra que li van incoar un cop perduda la guerra, no les podia anar a buscar. Van ser els mesos més difícils i intensos del matrimoni Duran Grau i l'epistolari se'n fa ressò.

Un tercer bloc, entre el 1945 i el 1956, trenca —en part— la dinàmica familiar i domèstica dels dos primers i se centra de manera preferent en la vida professional d'Agustí Duran. Les «cartes a la dona»[2] són escrites des d'altres punts de l'Estat, sobretot des de Madrid, on ell va haver d'anar sovint per qüestions vinculades amb el càrrec de director de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona i amb els seus contactes i relacions amb el Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Però també hi trobem l'arxiver en un àmbit molt personal: com a pare de tres nenes que s'estan fent grans i que generen una problemàtica diferent.

Els protagonistes

Hermínia Grau i Aymà, filla de Joan Grau Llopis, natural de Valls, i de Maria Aymà i Mensa, barcelonina, va néixer el 20 de juliol de 1897 al número 428 del carrer de València de Barcelona, a tocar de la Sagrada Família. De Joan Grau només sabem que pertanyia al món del comerç i que va morir el 1910, quan Hermínia només tenia 13 anys.

El matrimoni Grau Aymà va tenir quatre fills: la Raquel, l'Hermínia, l'Ofèlia i l'Amadeu. Es movien en un ambient lliurepensador, en contacte amb moviments espiritistes de tendència progressista i en certa manera compromesos políticament amb el lerrouxisme, ja que participaven, per exemple, en les «meriendas fraternales». Tot plegat explicaria que, malgrat pertànyer al món del petit comerç i la menestralia, coherents amb la seva posició ideològica, van voler donar carrera a les filles. Raquel Grau, la gran, va ser una de les primeres dones de l'Estat que cursà i exercí la carrera de Medicina, i es casà amb el biòleg Pere Domingo i Sanjuán, amb qui treballava al Laboratori Municipal de Barcelona. Per la seva banda, l'Hermínia va estudiar la carrera de piano, que no va poder acabar per motius de salut, però que la convertí en una melòmana de primera, com tindrem ocasió de veure. La tercera, l'Ofèlia, va preferir no estudiar, i l'Amadeu, el petit, era funcionari de la Generalitat.

Influïda per l'ambient espiritista de casa seva —que procedia de la família materna, els Aymà i Mensa, i molt concretament d'una germana de la seva mare, la tia Paca—, l'Hermínia va estar sempre interessada en tot allò referent a l'espiritualitat. De caràcter inquiet i de formació autodidacta, en un moment d'enfrontament amb la mare i d'idealització del pare mort, no va tenir cap mena de dubte que havia de marxar de casa a la recerca d'una independència poc freqüent a l'època. Va aconseguir feina a l'Ajuntament i va llogar una habitació en una residència per a noies de les Germanes de la Sagrada Família d'Urgell, una congregació religiosa de monges dedicades a l'ensenyament, fundada el 1859 per Anna Maria Janer, al carrer d'Avinyó de Barcelona.

En aquest context, Hermínia Grau va conèixer atzarosament un poeta mallorquí que serà essencial en el rumb que hauria de prendre la seva vida d'adulta. Un dia del mes de març del 1917, l'Hermínia —gran lectora, sobretot de literatura francesa— es va arribar fins a la biblioteca de la Universitat de Barcelona per demanar en préstec algun dels deu volums del *Jean-Christophe*, de Romain Rolland. La va atendre el bibliotecari —Miquel Ferrà i Juan, poeta, un dels ideòlegs de l'Escola Mallorquina i funcionari del Cos d'Arxivers i Bibliotecaris de l'Estat amb plaça a Barcelona en aquella època. D'aquella trobada, en va néixer una relació de profunda amistat, barrejada d'un enamorament i admiració mútua que tots dos van mantenir amb un educat distanciament formal —sempre es tractaran de vostè— fins a la mort d'ell, el 1947.

Quan Miquel Ferrà va conèixer Hermínia Grau, ella freqüentava els ambients budistes graciencs i tot apunta que passava per un moment espiritualment i

2 _ Duran fa una referència directa a les *Cartes a la dona* publicades per Rossend Arús a *La Llumanera de Nova York* el 1876. Vegeu la carta del 7 de maig de 1946.

vitalment complicat. Ferrà, enamorat i fascinat per aquella joveneta sensible i de gran potencial intel·lectual, de seguida la presentà al seu amic Lluís Nicolau d'Olwer, que va caure en el mateix enamorament i fascinació que el mallorquí, però va aconseguir mantenir amb l'Hermínia una relació amb un clar element de flirteig que es va allargar fins a l'entrada en escena d'Agustí Duran. Ferrà i Nicolau —que es convertiran en els grans amics i corresponsals de l'Hermínia al llarg de la vida—[3] van voler tenir-ne cura i conduir-la pel recte camí de la fe cristiana. Així que la van posar sota la tutela espiritual d'un dels pesos pesants del catolicisme patriòtic del moment, mossèn Frederic Clascar,[4] que no va necessitar gaire temps per convertir-la al catolicisme.

A partir de la correspondència de Miquel Ferrà, tant amb Maria Antònia Salvà —la seva gran amiga i corresponsal— com amb el mateix Frederic Clascar, podem reconstruir l'episodi de la conversió d'Hermínia Grau. La tardor del 1918 la jove va emmalaltir, víctima de la virulenta i mortífera epidèmia de grip, que va tenir a Barcelona el punt àlgid el mes d'octubre d'aquell any. Hermínia Grau, que ja estava en contacte amb mossèn Clascar, va haver de deixar la residència del carrer d'Avinyó i refugiar-se a la casa familiar[5] perquè la mare en pogués tenir cura directament. Tot apunta que l'Hermínia va estar realment afectada per la grip i que la gent del seu voltant va témer seriosament per la seva vida. Però se'n va sortir. I se'n va sortir renovada doblement, perquè el desembre d'aquell mateix any combregarà per primera vegada, de mans de mossèn Clascar, que ho explicava a Miquel Ferrà:

> En l'Hermínia guarida, sí que hi crec. Està desconeguda. Dies enrere li vaig dur Nostre Senyor. Si vós l'haguéssiu vista! Jo en mos anys de ministeri no he vist cosa més alta. Semblava que Jesús i ella s'haguessin conegut sempre. La dignitat de la seva substància —que dins l'oració litúrgica en[6] mesclar l'aigua i el vi dins la Missa— va polaritzar tot d'una amb l'altesa del sobrenatural. Ja és fet l'empelt. *Deo gratias*! Del dia aquell (just el dia del seu sant, vigília de Nadal), està trasmudada.

3 _ Han estat publicats sengles epistolaris, amb Nicolau, a cura d'Eulàlia Duran i Montserrat Albet (*Cartes a Hermínia Grau i Aymà*, 1995), i amb Ferrà (*Setze cartes de Miquel Ferrà a Lluís Nicolau d'Olwer*, 1992). Massot va publicar només una tria de les cartes de Miquel Ferrà a Hermínia Grau. La resta de l'epistolari, inèdit, es conserva a l'arxiu personal d'Eulàlia Duran.

4 _ Ordenat sacerdot el 1899, el liturgista i biblista Frederic Clascar (Santa Coloma de Farners, 1873 - Barcelona, 1919), llicenciat en dret canònic a Roma, va ser membre fundador de l'Institut d'Estudis Catalans i es convertí en el bibliotecari de la Secció Filològica, des d'on feu costat sempre a Fabra en la reforma ortogràfica que aquest propugnava. L'obra de més envergadura empesa per Clascar des de la Secció Filològica, seguint els objectius de Prat de la Riba, va ser la traducció de la Bíblia, tant de l'Antic com del Nou Testament, a partir dels textos originals hebreus i no pas, com era habitual, de la Vulgata llatina.

5 _ Com a mínim a partir del 1915, Maria Aymà i els seus quatre fills, la Raquel, l'Hermínia, l'Ofèlia i l'Amadeu, estaven empadronats al carrer d'Aragó, 395, 4t 2a, a casa d'Enric Aymà Mensa, germà petit de Maria Aymà.

6 _ Probablement volia escriure «és».

> Jo crec que vós heu estat el fil invisible transmissor per on he fet passar jo l'energia nova. Diuen els teòlegs que ningú del món roman sense una gràcia de Déu de vocació. Crec que vós heu representat aquesta gràcia. Volia ella escriure-us i jo no vaig voler, per tal que s'avesés a obeir les prescripcions del metge. Això forma part de la meva terapèutica. Vos escric, ara, diumenge al vespre, després de sortir de visitar-la. Està llevada, eixerida: ella mateixa m'ha obert. Dins de pocs dies sortirà en cotxe. Jo mateix penso enviar-li-ho.[7]

A la família Grau Aymà, com era previsible, no els va agradar gens la intervenció dels nous amics d'aquella filla que seguia cada vegada més obstinadament el seu propi camí. D'això també en podem parlar gràcies a algunes referències que es desprenen de les cartes de mossèn Clascar a la mateixa Hermínia, en què es percep com, sobretot la germana gran, la racional Raquel, desaprovava la intervenció dels amics i de mossèn Clascar.

Pocs dies després d'aquesta primera carta de mossèn Clascar, Miquel Ferrà explicava a Maria Antònia Salvà: «N'Hermínia, que no havia vist feia mesos, m'ha vengut a interrompre… Hem conversat tres hores i, resumint, et diré que mai he parlat amb ningú que vegés les coses tan clares ni de tan amunt. La meva impressió és de que a la fi es troba al seu lloc després d'anys d'esforços desesperats per enfilar-s'hi sense sebre per on. Això sí que fa respecte».[8]

La felicitat de la jove conversa, però, va durar ben poc perquè mossèn Clascar moria de manera gairebé sobtada el 21 de febrer de 1919. Ferrà seguia tenint Maria Antònia Salvà al dia: «La pobra Hermínia en va quedar fulminada. No es mogué de ca seva fins que el varen haver tret, i el mort semblava ella. Per fi romangué moralment, i materialment, dins els nostres braços. Ara està ja serena. Jo crec que és encara l'esperit de mossèn Clascar qui la sosté i la sostindrà sempre. Així ho esper. A casa d'ell es trobaren amb el pare Miquel. Ja els he fet fer coneixença, i no serà infructuosament. De resultes, hem pujat avui a dinar amb ell, a Sarrià, en Nicolau i jo…».[9] I efectivament, de seguida el caputxí Miquel d'Esplugues es convertí en el nou director espiritual de l'Hermínia.

7 _ Carta manuscrita (en paper de carta de la Casa de la Maternitat de Barcelona) de Frederic Clascar a Miquel Ferrà, del 29 de desembre de 1918. La carta es conserva a l'arxiu personal d'Eulàlia Duran Grau.

8 _ Miquel Gayà Sitjar, *Epistolari de Miquel Ferrà a Maria Antònia Salvà*, Palma, Editorial Moll, 1998, carta del 16 de gener de 1919.

9 _ *Ibídem*, carta del 4 de març de 1919.

Però Miquel Ferrà no es va ocupar únicament de l'espiritualitat d'Hermínia Grau, sinó també de la seva salut. El mallorquí de seguida va detectar la fragilitat de l'estabilitat mental de l'amiga i la va fer visitar per un dels psiquiatres més reputats del moment: Salvador Vives i Casajuana.[10] Ferrà escrivia a l'Hermínia, després de la primera visita d'ella amb en Vives: «Estic encantat de tot lo que em conta. Tot ho tenia previst, coneixent-la a vostè i a les gents a qui l'adreçava. Jo sabia, o em semblava saber del cert, que en el doctor Vives trobaria vostè el seu metge. Després de les entrevistes que m'explica, estic segur que haurà comprès ben bé i justificat el meu *entêtement* en fer-la-hi conèixer».[11] I al cap d'uns dies: «Vaig parlar amb en Vives. Em digué que la troba molt interessant pel seu esperit ric i independent, i que la seva neurosi és plena de *nuances* i subtileses. Una neurosi digna, en una paraula, com mai la coneixeran aquesta gent de la colònia de qui vostè em parla amb tan just menyspreu».[12]

Ferrà també la va posar en contacte amb el fisiòleg Santiago Pi Sunyer i amb el tisiòleg Lluís Sayé.[13] Però Hermínia Grau ben aviat va començar a malfiar-se'n. Amb el pas del temps, la malalta —interessada fins a l'obsessió per la seva feble salut— es va anar convencent que els metges no la diagnosticaven amb prou precisió i encert i va començar a tenir clar que el que necessitava era repòs, naturalesa i banys de sol, i aires de mar o de muntanya, segons el moment.

De manera que la primera feina a què es va haver de dedicar Agustí Duran —acabat de prometre— va ser centrar-se a procurar la recuperació de la jove malalta.

Malgrat que el retrat biogràfic d'Agustí Duran i Sanpere ha estat prou estudiat i difós, sobretot per Eulàlia Duran, però també per Josep Maria Muñoz Pujol (2004), ens hi aturarem per situar-lo en els anys previs a l'inici de l'epistolari. Nascut a Cervera el 1887, era l'hereu d'una família de terratinents documentada a Cervera almenys des del segle XVII. Els primers Duran coneguts eren espardenyers, més tard semolers i després fabricants de paper de Capellades per vincle matrimonial. Aviat tendirien a invertir els beneficis en la compra de terres, fins al punt que, a l'inici del segle XIX, Maurici Duran i Creus, avantpassat directe, figurava ja com a hisendat. El patrimoni rural va anar creixent gràcies a la figura de l'hereu i a mitjan segle XIX es va produir una nova orientació: un fadristern, Mariano Duran i Massó (1820-1912), després de participar en les guerres carlines entre el 1835 i el 1840, va marxar a fer fortuna. Es va establir primer a Cuba i després a Puerto Rico, com tants altres catalans, on va instal·lar una fàbrica de tabac. A Puerto Rico, Duran Massó es va casar amb Serafina de Cottes Chabert, filla d'un industrial de procedència francesa, establert a l'illa des del 1802.[14]

Els inicis a les Antilles van ser fructífers i a l'arxiu familiar s'hi conserven cartes entre l'indiano i els seus germans instal·lats a Cervera —entre els quals, l'hereu, Jeroni Duran i Massó— que indiquen que van mantenir una relació d'intercanvi comercial. Però les coses es van començar a tòrcer: el 1865 consta una petició d'indult de Mariano Duran dirigida al Ministeri d'Ultramar perquè S. M. la Reina Isabel II l'alliberés de la pena de tres anys de presidi i deu d'inhabilitació per exercir el comerç.[15] El motiu de la condemna, «quiebra fraudulenta». Concedit l'indult, devien pensar que era més prudent tornar, i amb tres fills nascuts a Puerto Rico es van instal·lar a Cervera, on en van néixer deu més. La família Durán de Cottes, malgrat tot, es va acabar instal·lant a Madrid, on van estudiar la majoria dels nois.

La generació següent va accedir a la carrera universitària i destacà en el camp del dret: l'avi d'Agustí Duran i Sanpere, Jeroni Duran i Massó, va ser professor de Dret a la Universitat de Cervera (1840), i el pare, Agustí Duran i Farreras (1849-1914), també advocat, va ser registrador de la propietat a la capital de la Segarra des del 1881. Aquest es va casar amb Elisa Sanpere i Labrós, nascuda a Barcelona, d'una família benestant cerverina, els Sanpere, originària de marxants del Pallars, que també tenia gent de lleis i metges. Els Labrós eren notaris influents a Barcelona. L'ascens social requeria una casa més ben condicionada, de manera que el nou matrimoni comprà, el 1886, la casa de l'oncle Mariano al carrer Major, número 15, de Cervera. Ell havia heretat la casa del número 119 i va adquirir un espai estret entre totes dues, que corresponia al número 117. La convertí en un sol habitatge i la reestructurà totalment per adaptar-la a les necessitats socials i econòmiques familiars: producció agrícola (oli i vi), despatx de registrador de la propietat i salons a to amb el nivell social adquirit. Acabades les obres, el matrimoni s'hi instal·là, i la

10 _ Vegeu la carta del 2 de maig de 1922. Les cartes que, com aquesta, no figuren en aquesta edició reduïda de la correspondència poden consultar-se a la versió íntegra.

11 _ Carta inèdita de Miquel Ferrà a Hermínia Grau, del 26 de juliol de 1917, conservada a l'arxiu personal d'Eulàlia Duran.

12 _ *Ibídem*, agost del 1917. De la lectura completa de la carta deduïm que l'Hermínia està passant uns dies d'estiu al mar, en algun poble de la província de Girona, i la colònia, és clar, són els estiuejants barcelonins.

13 _ Vegeu, respectivament, les cartes d'Agustí Duran del 17 de maig de 1923 i del 24 de maig de 1923.

14 _ Serafina de Cottes era filla d'Augusto de Cottes i Ledoux (1786-1878) i d'Arabella Laurnica Chabert McCarthy (nascuda vers el 1790).

15 _ «Concesión de indulto a Mariano Durán y Massó», Ministerio de Cultura. Archivo Histórico Nacional Ultramar. ES.28079.AHN/16//ULTRAMAR,5089,Exp.19.

casa esdevingué la llar dels tres fills: Joaquima, Agustí i Montserrat.[16] A la mort del pare (1914) la mare hi continuà vivint (la part noble de la casa, però, va ser tancada). Quan morí, el 1940, la casa va passar al seu fill i hereu, Agustí Duran i Sanpere.[17]

L'hereu es formà a Cervera en l'ambient familiar patern de tradició jurídica, com mostra la biblioteca de llibres de lleis que s'ha conservat. Es traslladà a Barcelona per cursar les carreres de Dret i de Lletres i, posteriorment, a Madrid, per fer el doctorat en Dret. Després d'aquesta etapa inicial de formació, Duran va seguir diversos camins. S'inicià a Cervera en el món de l'arxivística i hi va organitzar l'Arxiu Municipal. Això li valgué guanyar un concurs, el 1914, convocat per la Secció Històrica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). El segon contacte oficial amb l'IEC va ser el 1917, quan col·laborà en la constitució del seu Servei d'Investigacions Arqueològiques i va iniciar la pràctica arqueològica a Sidamon (Segrià) i al barranc de la Valltorta (Maestrat).

Li agradava recórrer les terres de la Segarra a cavall, conversar amb els pagesos i analitzar les eines que feien servir, de manera que anà concretant el que seria la seva divisa: salvar el passat. D'aquí sorgí la dèria de conèixer els atuells pagesívols antics i nous, que el portà a organitzar una veritable processó de pagesos segarrencs muntats als seus carros que aportaven tota mena d'estris que foren instal·lats a la Universitat i avui formen part de l'exposició inaugurada el 2023 a l'edifici modernista de la Farinera, al Sindicat.

Aquest afany recol·lector el portà a adquirir una màquina de fotografiar[18] que no abandonava mai, amb el propòsit de fixar tot el que veia. Salvar el passat el portà també a recollir i ordenar l'antic Arxiu Municipal de Cervera, tasca per a la qual l'ajudà, des del principi, el barber Frederic Gómez Gabernet, que acabà essent nomenat arxiver municipal.

L'experiència arxivística cerverina li va servir per guanyar, el mateix 1917, el concurs d'arxiver municipal de Barcelona. I gràcies a la visió institucional de Jaume Bofill i Mates, regidor de l'Ajuntament de Barcelona, el 1921 es van poder obrir les portes de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona —situat a Ca l'Ardiaca, al carrer de Santa Llúcia, tocant a la catedral—, que el 1943 aglutinaria diversos organismes relacionats amb la història de la ciutat sota el nom d'Institut Municipal d'Història de Barcelona: el Museu d'Història de la Ciutat, el Servei d'Excavacions i el Museu del Poble Espanyol, entre d'altres.

Però la història de convertir la Casa de l'Ardiaca en arxiu municipal —que havia d'acabar sent l'habitatge de l'arxiver de la ciutat— va ser llarga i complicada. Quan Agustí Duran va guanyar la plaça d'arxiver de la ciutat, Bofill i Mates li escrivia des de Viladrau, felicitant-lo i explicant-li l'objectiu de la Comissió de Cultura en convocar la plaça:

> L'aprovació definitiva del dictamen organitzant les oficines de Cultura ha sigut una de les joies més intenses de la meva vida consistorial. M'interessava tot ell, en conjunt i en cada un dels seus extrems. Per això no sabria, en aquest moment, felicitar-lo, perquè jo me'n considero el primer beneficiat. […] Una de les tasques més urgents és la delimitació de l'arxiu històric municipal. D'això n'hi ha fet especial comanda la Comissió de Cultura, com ja l'hi dirà el senyor Ainaud.[19] Es tracta de preparar la separació de l'arxiu històric de l'arxiu purament administratiu, a fi de poder traslladar el primer a lloc més decorós, deixant el segon a les golfes de Casa-la-Ciutat, ja que ha d'estar constantment a disposició dels regidors i de les oficines. El primer dels dos arxius és l'encomanat al senyor Janer[20] i a vostè. El segon, a càrrec del senyor Damians[21] i dels seus auxiliars. Potser aquesta decisió és una mica arbitrària, però és necessària. Vostè podrà aprofitar-se'n per adscriure a l'arxiu històric tot el que judiqui interessant i no sigui contemporani, deixant el rebuig, si en aquestes coses n'hi ha, per l'altre arxiu.[22]

La carta de Bofill ens permet entrar en el relat de la posada en marxa «d'aquest lloc més decorós» que va acabar sent l'Arxiu Històric de la Ciutat.

16 _ El permís d'obres no fou concedit fins al 1887, de manera que els dos primers fills, la Joaquima i l'Agustí, van néixer al número 119.

17 _ La casa del carrer Major de Cervera, avui propietat municipal, ha estat convertida en el Museu Duran i Sanpere i es conserva tal com la van deixar els pares d'Agustí Duran. En aquest moment forma part de Cases Icòniques de Catalunya. L'arxiu familiar i personal, així com la biblioteca familiar, es conserven a l'Arxiu Comarcal de la Segarra (ACSG). La nombrosa col·lecció de fotografies anteriors al 1936, en vidre, que requeria una restauració especialitzada, es troba dipositada a l'Arxiu Nacional de Catalunya (amb una còpia a l'ACSG).

18 _ Aquesta màquina la donà finalment a Claudi Gómez Grau, a qui ensenyà l'ofici de revelar. Claudi Gómez esdevingué un valorat fotògraf i cineasta. Vegeu la carta del 15 de maig de 1938.

19 _ Vegeu la primera carta d'Hermínia Grau del 24 de maig de 1923.

20 _ Ignasi de Janer (Sant Joan Lohitzune, 1869 - Barcelona, 1919). Genealogista i heraldista, esdevingué secretari de l'Ajuntament de Barcelona el 1908. Va redactar, conjuntament amb Bofill i Mates, el Memorial 1917 de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament sobre el pla de treball per al nou Arxiu Municipal. Les idees centrals del Memorial són les que Bofill expressa tan clarament en aquesta carta a Duran que reproduïm. La seva mort va impedir que Duran i Sanpere pogués comptar amb ell tal com havia estat previst.

21 _ Alfons Damians i Manté va ser arxiver en cap de l'Ajuntament de Barcelona entre el 1904 i el 1917.

22 _ Carta del 14 d'agost de 1917. La carta es conserva al Fons Agustí Duran i Sanpere de l'ACSG.

A la recerca d'una seu emblemàtica, el 1919 l'Ajuntament va comprar la Casa de l'Ardiaca, que havia estat propietat del comerciant Josep Altimira i Reniu, el qual, arran de la desamortització, el 1870 va comprar a l'Estat el conjunt de la Casa de l'Ardiaca i de la Casa del Degà. La remodelació va comportar la unificació de les dues cases i la construcció del pati porxat actual, amb el brollador central. El resultat final va ser una edificació amb un programa funcional eclèctic que incloïa botigues als baixos, una residència principal (amb sala museu inclosa), habitatges independents i el manteniment dels estudis superiors. Altimira va haver d'hipotecar la casa i la nova propietària, Josefa Arango, el 1895, va llogar el pis principal al Col·legi d'Advocats de Barcelona. Domènech i Muntaner intervingué en la reforma i va dissenyar la bústia de marbre que hi ha al costat del portal.

Els advocats, però, no van marxar fins dos anys després de l'adquisició de l'edifici per part de l'Ajuntament, de manera que les obres no van poder començar fins al 1921. Agustí Duran i Josep Goday, l'arquitecte municipal encarregat del projecte, treballaren conjuntament en el procés del disseny i de la concepció del nou arxiu, i en l'adequació arquitectònica de la Casa de l'Ardiaca. Entre el 1922 i el 1924 es va dur a terme la primera fase de la reforma, que va consistir en la consolidació de l'estructura i l'adequació i la decoració de les sales. El mateix 1924 s'hi va instal·lar la gran biblioteca cedida per Agustí Massana[23] i van declarar la Casa de l'Ardiaca monument nacional. Malgrat tot, hi havia molta feina pendent i Duran se'n queixava a l'Ajuntament, però estaven en plena dictadura de Primo de Rivera i el desinterès polític pel projecte era obvi. Un exemple de la nova dinàmica d'aquells anys de dictadura és que el 1926 es va cedir una part de Ca l'Ardiaca al Reial Cos de la Noblesa de Catalunya. I Duran no hi va poder fer res.

El llegat d'Agustí Massana a la ciutat va ser una de les claus perquè el projecte avancés. El llegat incloïa una important dotació econòmica (biblioteca a banda) que va permetre que es preparés l'organització del Conservatori Municipal d'Arts Sumptuàries i Oficis Artístics Massana, que havia d'ocupar espais de la planta baixa, llavors cedits al Reial Cos de la Noblesa. L'Arxiu es conformava a renunciar temporalment a l'espai que havia perdut, però cedint-lo a un nou equipament cultural i a canvi de la finalització de les obres.

23 _ Vegeu la carta d'Agustí Duran del 19 de maig de 1923.

L'objectiu de Duran era que les obres estiguessin acabades per a l'Exposició Internacional del 1929. La inauguració, però, presidida per Lluís Nicolau d'Olwer, no va tenir lloc fins al 1930, quan l'Ajuntament es va desdir de cedir els baixos al Reial Cos de la Noblesa.

El festeig

Quan Hermínia Grau i Aymà (1897-1982) i Agustí Duran i Sanpere (1887-1975) es van conèixer, ella era una noia independitzada de la família que treballava des del 1917 a la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona com a auxiliar administrativa. Ell, un hereu de cerverí de família de terratinents, amb carrera i doctorat en Dret, però amb vocació d'historiador de l'art i d'arqueòleg, que el mateix 1917 va guanyar la plaça d'arxiver a l'Ajuntament de Barcelona, a l'Oficina de Publicacions Històriques de l'Arxiu Municipal. Ben a prop l'un de l'altre.

Hi havia, a més, un altre punt de connexió que s'afegia a l'estrictament laboral: ja hem vist que Miquel Ferrà acabava de conèixer Hermínia Grau, però encara no sabem que formava part del grup d'amics d'Agustí Duran. Aquest ampli grup d'amics recollia molts dels noms dels homes clau de la gestió cultural i intel·lectual catalana de l'època: uns —els nascuts a l'entorn del 1887—, procedents dels estudis universitaris, com Ramon d'Abadal i de Vinyals, Ramon d'Alòs-Moner, Agustí Calvet, Francesc Martorell Trabal (*Kikote*), Lluís Nicolau d'Olwer (*Nic*), Jordi Rubió i Balaguer, Ferran Valls i Taberner; altres, al voltant de la Residència d'Estudiants, dirigida per Miquel Ferrà, com Guillem Forteza, per exemple. I va ser Ferrà, tal com explicava a Maria Antònia Salvà, qui de seguida va introduir Hermínia Grau a la colla:

> Jo, en aquest sentit, he pogut fer bastant per ella, amb l'ajuda d'en Nicolau i d'en Guillem Forteza, i avui és un

company, més que una companyona, que associam a les nostres excursions i als nostres lleures, desembarassadament. Ella té un caràcter decidit i rialler, a pesar del sofriment, i cap vici de dona. No comprenc com s'és feta.

Aquesta societat inesperada i els banys hivernals, que ha empès amb coratge, la tonifiquen i li han tret del cap moltes metafísiques. Però per posar-se bé s'hauria de poder entregar a la música, que és la seva vocació fortíssima. I el no poder estudiar és lo que més la fa sofrir i depressiona.[24]

Dels amics cal que en destaquem un de més gran, molt més viscut, més poderós i que, a més, disposava de castell propi —el d'Escornalbou—, que havia restaurat i on feia estades de repòs i lleure, sovint amb els amics. Ens referim al diplomàtic, egiptòleg, bibliòfil, mecenes i viatger Eduard Toda.

L'amfitrió d'Escornalbou tenia recursos per convèncer els seus convidats perquè trobessin temps per anar a la remota cita que els oferia i arrepleguessin voluntat per vèncer les dificultats notòries del viatge que en els darrers trajectes s'havia de fer endavant i amunt fins al monestir, en tartana. Però Hermínia maldava per anar-hi, per evocar el clima de la literatura gòtica llegida en els *Cims rúfols* d'Emily Brontë o l'*Orgull i prejudici* de Jane Austen o de tantes heroïnes desgraciades recloses en paratges hostils. […] L'amic més difícil de convèncer era l'arxiver Duran i Sanpere, el qual destinava els escassos lleures que amb prou feines permetia el seu treball a Barcelona per anar a Cervera, on l'esperaven els arxius i l'amor de la mare —vídua des del 1914, sola des de feia molt de temps i abandonada per ell en benefici de les seves dèries. […] Però el destí va voler que fos a Escornalbou, amb motiu d'una festa literària medieval amb màscares i disfresses animada per una cobla amb música de flautes i de gralles que havia de durar tres dies i tres nits, que l'amfitrió Eduard Toda presentés Hermínia a Duran com a dama jove del castell, *lucifera fanciulla*, nebodeta honorària i predilecta que, revestida de tul medieval i coronada de baladres, molt més que una disfressa representava l'àngel Israfi.[25]

I va ser un temps després —a finals de desembre del 1921— que, en una festa similar al mateix castell, Agustí Duran i Hermínia Grau es van prometre.

Les cartes inicials d'aquesta primera part de la correspondència són escrites des de Barcelona: des de la feina de cadascun d'ells o des de l'Ateneu —tots dos n'eren socis i era un dels punts de trobada a les tardes—, i un dels temes recurrents és la planificació de les seves trobades a la zona de Vallvidrera. Perquè era justament a les Planes de Vallvidrera on Hermínia Grau anava contínuament a ajudar la seva mare i el seu cunyat, Pere Domingo, a tenir cura de la Raquel, la germana gran d'Hermínia, malalta, que hi va passar els últims mesos de vida en una casa que havien llogat al mig del bosc, amb tota l'atenció familiar i mèdica necessària —se'n cuidava directament un dels grans tisiòlegs de l'època, Jacint Reventós i Bordoy. Raquel Grau va morir el 27 de maig de 1922, deixant una filla de dos anys, que només la va sobreviure onze anys.

Que la malaltissa Hermínia pogués contagiar-se de la malaltia pulmonar de la germana preocupava el seu entorn més íntim. Des del seu pare espiritual, Miquel d'Esplugues, fins al seu promès, passant pels grans amics de la parella, Ferrà i Nicolau, tots estaven convençuts que se n'havia d'allunyar. Però la jove no els en va fer cap cas i va seguir pujant i baixant de les Planes tan sovint com la necessitaven.[26]

Després de la mort de Raquel Grau la correspondència s'atura durant un any. Tot i que no ho sabem del cert, sembla lògic que aquest parèntesi s'expliqui per la pèrdua d'un grup de cartes. En tot cas, la reprenen durant la primera estada d'Hermínia Grau fora de la ciutat, mirant de recuperar la salut malmesa i la fatiga després de la mort de la Raquel.

Les cartes de Solanes (una estada que no va més enllà del mes i mig: del 13 de maig a finals de juny del 1923) arriben a la setantena —és a dir,

24 _ Miquel Gayà Sitjar, *Epistolari de Miquel Ferrà a Maria Antònia Salvà*, Palma, Editorial Moll, 1998, carta del 13 de novembre de 1917.

25 _ Josep Maria Muñoz Pujol, *Agustí Duran i Sanpere. Temps i memòria*, Barcelona, Ed. Proa, 2004.

26 _ En ordenar les cartes corresponents al festeig, Duran agrupà amb el títol de «Les Planes doloroses» el plec a què ens referim (del 30 de gener al 23 de maig de 1922).

representen el setanta per cent de la correspondència d'aquests dos primers anys. Són cartes diàries d'ella a ell i d'ell a ella. L'Hermínia es va instal·lar, acompanyada de la seva mare, en un hotelet, del qual no hem pogut saber el nom exacte (als pocs sobres conservats hi consta «can Solanes» o «mas Solanes») al municipi de Sant Feliu de Codines. Un hotelet regentat per una francesa, el nom de la qual també desconeixem, i on tot sembla indicar que qui s'encarregava de les qüestions pràctiques de l'estada de l'Hermínia —provisió de fons, pagament de factures, reserva d'habitacions…— era Agustí Duran, que li administrava el sou de l'Ajuntament i hi afegia el que calia.

La freqüència de les cartes permet llegir-les com un diàleg ordenat entre ells, gràcies a un sorprenent bon funcionament del servei de correus, que falla només de tant en tant. Un diàleg que és el propi d'un festeig acabat de començar, però marcat per un to irònic per part de tots dos, malgrat les queixes constants d'ella sobre el seu estat de salut i la lògica preocupació d'ell.

La ironia, que es respira per tot arreu, els funciona com a distanciament de la seva mateixa situació, i la podem trobar en les descripcions dels tractaments d'helioteràpia en què ella creu cegament —i que la pluja impedeix més sovint del que esperaven— o en la intervenció maliciosa de Duran, que acaba comparant Hermínia amb sant Llorenç màrtir, que morí «rostit» a les graelles. O la burla constant del cerverí dels constants esgarips i espants de la barcelonina davant de la presència d'insectes que tenen el mal gust d'omplir la natura.

Però per damunt de tots aquests elements en destaca un: la manera que s'empesquen per riure's de la retòrica ensucrada pròpia de les cartes amoroses. Inicialment, ell s'hi dirigeix com a Nineta i ella com Reietó o Ninus, però la cosa es va complicant i creen un món paral·lel propi: la Nineta i el Reietó ho són del reialme del Caliu, que és on *tots dosets* es refugien del món exterior. De seguida, i a la vegada que n'amplien la llista —*estimada*, *bonica*, *solanina*— aquests termes ja només apareixeran amb les inicials (i amb això el distanciament augmenta i la broma permet arribar a extrems, com per exemple, N. e. del R. e. de la N. (Nineta estimada del Reietó estimat de la Nineta), on immediatament Agustí Duran aclareix entre parèntesi: «Nova variant proposada amb grans esperances d'èxit».

O bé introdueixen una *a.* que tan aviat vol dir *abraçades* com *amorosides*, i *b.*, *besos*, i així fins a arribar a la paròdia grotesca «R. e. de la N. e. del N. e. de la N. i del R. del r. del C. d.», en què el mateix Duran quan acaba afegeix un «va bé?»

Un altre element d'aquest distanciament és la incrustació en les cartes, normalment a l'inici o cap al final, de dibuixos elementals i esquemàtics —l'Hermínia n'era especialment poc destra— on apareixen el Rei del Caliu i la Nineta, vestits com en un conte de fades, o bé unes graelles com les de sant Llorenç on la Nineta es rosteix en plena helioteràpia… El punt àlgid de tot plegat és obra de Duran, quan a la carta del 31 de maig de 1923[27] hi adjunta un full sencer ple de símbols, bromes i segones lectures que es fan realment difícils d'interpretar.

A banda d'aquest joc i del bon humor que el determina, en les cartes d'Hermínia Grau des de Solanes es comença a percebre un element que acabarà sent present en la relació de la parella al llarg de la vida. L'Hermínia té uns notables canvis d'humor i quan es troba malament —tant si s'hi troba de veritat com si és una reacció psicosomàtica davant de qualsevol entrebanc— necessita explicar amb tot luxe de detalls el seu malestar físic i, per damunt de qualsevol altra cosa, convertir-se en centre d'interès. I també de manera sorprenent descobrim un altre tret característic de la futura malalta crònica: la desconfiança tant davant dels consells com dels diagnòstics mèdics. De manera que si havia anat a Solanes per les altures imprescindibles per a la seva salut —que en aquell moment són problemes mig de bronquis mig d'estómac— de sobte comença a sospitar que no li convenen les altures sinó la platja. I dit i fet: entre la segona quinzena de juliol del 1923 i el febrer del 1924 la trobem instal·lada a Arenys de Mar, en un convent recomanat pel seu pare espiritual, el pare Miquel d'Esplugues: el pensionat francès del Sagrat Cor de Maria.

De l'estada a Arenys no s'ha conservat la correspondència que lògicament la parella devia mantenir i que havia de contenir probablement informacions sobre el pròxim casament. La informació que hem pogut obtenir d'aquesta segona cura de repòs ha estat a partir de la correspondència d'Hermínia Grau amb Miquel Ferrà, amb el pare Miquel d'Esplugues i amb Lluís Nicolau d'Olwer.[28]

27 _ Vegeu la carta d'Agustí Duran del 31 de maig de 1923.

28 _ Les cartes de Miquel Ferrà i del pare Miquel d'Esplugues consultades es conserven a l'arxiu personal d'Eulàlia Duran.

El 22 d'abril de 1924, Hermínia Grau presentava una instància en què demanava la dimissió del càrrec a la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona —adduint incompatibilitat amb els seus interessos i obligacions particulars— i el 26 d'abril els joves promesos es casaven a la cripta de la Sagrada Família —la parròquia que corresponia al barri on havia nascut la núvia. El banquet de noces va tenir lloc a l'Hotel Metropolitan, al passeig de Sant Gervasi cantonada amb l'avinguda del Tibidabo —l'actual Rotonda—, un dels hotels més luxosos de la ciutat, inaugurat el 1918.

Els noucasats van fer un llarg viatge de noces a Chastel Guion, una estació termal de la regió de l'Alvèrnia —fins a principis de juny del 1924—, i en tornar Agustí Duran explicava al seu compatrici Frederic Gómez que, com que les obres de l'Arxiu Històric de la Ciutat encara no s'havien acabat, s'instal·larien provisionalment a la Residència d'Estudiants que dirigia Miquel Ferrà, al carrer de Ríos Rosas, 37, a Sant Gervasi, fins que no poguessin fer el trasllat definitiu al segon pis de Ca l'Ardiaca, a finals de juliol del 1924, on l'Ajuntament havia previst l'habitatge de l'arxiver de la ciutat.

Ens podem preguntar si no hauria estat més lògic que l'hereu Duran s'hagués casat a Cervera i no pas en una parròquia barcelonina, encara que fos la cripta de la Sagrada Família. I és que Hermínia Grau no encaixava en el model de nora que Elisa Sanpere hauria volgut per al seu fill i, malgrat que sempre van guardar les formes, les relacions no van ser mai fluïdes. La filla petita recorda que l'Hermínia, mig en broma mig seriosament, se sentia una mica la protagonista de *Laura a la ciutat dels sants* de Miquel Llor.

El disgust davant l'elecció de muller per part de l'hereu es va estendre a la tia Jacobita, vídua del padrí d'Agustí Duran, l'oncle Lluís Duran i Farreras. La informació l'hem obtinguda a partir d'una carta que el mateix Duran va escriure el 23 de març de 1933 al seu cunyat, Felicià Solsona,[29] en la qual inclou una confessió general de les qüestions tingudes amb la referida tia. Doncs bé, en morir els dos germans d'Agustí Duran i Farreras —el tio Mariano el 1922, solter i sense fills; el tio Lluís, padrí d'Agustí, el 1924, casat amb la tia Jacobita i sense fills—, la tia Jacobita va procurar que el seu marit fes nou testament en què deixava el nebot Agustí hereu més o menys general, cosa que el Lluís ja havia pactat amb el Mariano. «A precs de la tia vaig ésser jo mateix que vaig insinuar al tio Lluís el canvi de testament, i em va caldre insistir diverses vegades fins que em digués que ho faria.» En haver canviat el testament, i mort el tio Lluís, quan es va casar, Agustí Duran recorda: «La tia Jacobita em va fer un donatiu esplèndid perquè era, segons em va dir, voluntat del meu padrí». Com que en aquell moment l'Agustí no tenia altres ingressos que el seu sou, la tia li va proposar que li fes d'administrador per poder guanyar alguna cosa més. «Ho vaig acceptar i vaig començar a exercir, encarant-me, per indicació de la tia, amb uns certs estadants malcarats de la casa del carrer d'en Guàrdia, i fent altres encàrrecs per l'estil.» Però ben aviat la tia començà a parlar-li de manera molt desconsiderada de l'Hermínia. Malgrat l'advertiment de l'Agustí, la tia, a banda de no canviar d'actitud en relació amb la nouvinguda, va desposseir el nebot del flamant càrrec d'administrador en forma, a més, humiliant. «No en vaig fer cas. Però la persistència en els atacs a la meva dona em van fer adoptar la resolució d'allunyar-me de la meva tia, no sense haver-li dit diverses vegades que, en aquesta qüestió, jo no podia ni triar el camí: no en tenia sinó un, que era el de la meva obligació. […] Un amic meu advocat em va advertir que la tia feia testament i que jo, a criteri d'ell, hi sortiria perjudicat. Ell m'aconsellava que hi fes les paus. També recordo que vaig dir que la qüestió que m'havia allunyat no tenia res que veure amb els interessos i aquests no em farien mudar de conducta. Temps després, vaig demanar a les persones que voltaven a la tia (no a tots) que volguessin esbrinar si ella desitjava o no que jo hi tornés. Ningú va contestar. […] Consti que l'Hermínia no ha sapigut mai la raó del meu allunyament de la tia Jacoba. Consti també que aquella sobtada i inexplicable malvolença de la tia contra l'Hermínia jo vaig creure sempre que era una mena de gelosia estrafolària que algú (i no sé qui és ni ho puc saber) va tenir compte en fomentar.»

29 _ La carta es conserva a l'arxiu personal d'Eulàlia Duran.